Culegerea datelor culturii populare în Bucovina (până la 1918) prin metoda chestionarului

Elena CRISTUŞ (PASCANIUC)
Universitatea „Ştefan cel Mare" din Suceava / Institutul „Bucovina", Rădăuţi
elenapascaniuc@yahoo.com

Abstract[1]: In this article we present some initiatives, belonging to both institutions and some personalities in the field, which led to the foundation, in Bukovina, of an "exceptional tradition" of collecting and publishing folklore (which began in the middle of the 19th century) and subsequently, its cultivation. Thus, we will refer to the moment when the first questionnaires were distributed in Bukovina, the context in which they circulated, the impact that these methodological tools had on the circle of Bukovinian intellectuals, targeted as possible collaborators/respondents, the motivations of those who answered them, the final results of the use of this method in the ethnofolkloric space of Bukovina and their contribution to the development of Romanian folklore, at a certain moment of its evolution. I. G. Sbiera, S. Fl. Marian, Dimitrie Dan, Constantin Morariu, Matthias Friedwagner, Alexandru Voevidca are some of the people to whom the folklore in Bukovina owes its existance and its achievement level, which is quite remarcable.
Keywords: *Bukovina, folklore, questionnaire method.*

În perioada 1931–1933, directorul Arhivei de Folclor din Cluj a Academiei Române, Ion Muşlea, a lansat chestionarele privind calendarul popular. Atunci când editorii lucrării *Corpusul răspunsurilor la Chestionarele Ion Muşlea* [Cuceu, Cuceu, Timoce-Mocanu, 2015, 2017] au hotărât să cuprindă răspunsurile din Bucovina, Moldova şi Basarabia în primele două volume (din cele zece proiectate), „a tras greu în cântarul acestei opţiuni şi neobişnuitul entuziasm cu care i-au ieşit în întâmpinare lui Muşlea intelectualii săteşti din aceste provincii cultural-istorice româneşti" [Cuceu, Cuceu, Timoce-Mocanu, 2015: XXVII]. Observând, mai departe, că materialele primite din aceste zone nordice ale spiritualităţii populare româneşti se disting cantitativ şi calitativ în privinţa surprinderii de către respondenţi (şi informatorii lor) a „substanţialităţii şi însemnătăţii [...], autenticităţii şi înrădăcinării acestora în spiritualitatea rurală", cercetătorii clujeni au explicat performanţa lor şi prin „tradiţia excepţională de

[1] Traducere: Ştefăniţa-Mihaela Ungureanu.

BDD-A31756 © 2020 Editura Universităţii din Suceava
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:51:40 UTC)

culegere şi publicare a folclorului, cultivată prin revistele învăţătoreşti şi prin «Şezătoarea» lui Artur Gorovei" [Cuceu, Cuceu, Timoce-Mocanu, 2017: III].

Plecând de la sublinierea reputaților cercetători clujeni, făcută în contextul interesului larg arătat în ultima vreme, pentru publicarea unor valoroase şi inedite documente folclorice din fonduri documentare de arhivă manuscrisă (în cazul Arhivei de Folclor din Cluj) sau/şi transcrise de pe benzi magnetice (în cazul Arhivei de Folclor a Moldovei şi Bucovinei din Iaşi [Ciubotaru, 2017; Ciubotaru, Ciubotaru, 2018]), credem că poate fi de folos să (re)aducem în atenţia cititorilor şi alte iniţiative instituţionale, ca şi ale unor personalităţi în domeniul cercetării culturii tradiţionale româneşti şi a folclorului, mult mai vechi, care au determinat în Bucovina întemeierea acestei „tradiţii excepţionale" şi ulterior, cultivarea ei. În acest sens, vom puncta când au fost difuzate primele chestionare în Bucovina, contextul în care au circulat, impactul pe care l-au avut aceste instrumente metodologice în cercul intelectualilor bucovineni, vizaţi ca posibili colaboratori-respondenţi, motivaţiile celor care au răspuns la ele, rezultatele finale (când au existat) ale aplicării metodei chestionarului în spaţiul etnofolcloric al Bucovinei şi contribuţia lor la dezvoltarea folcloristicii româneşti, la un anumit moment al evoluţiei ei.

Modul în care au evoluat în Bucovina – provincie a Imperiului Habsburgic până în anul 1918 – preocupările pentru adunarea şi publicarea folclorului românesc, de când acesta a intrat în atenţia culegătorilor bucovineni (orizontul anilor 1847/1848–1852), până la a deveni „tradiţia excepţională" unanim recunoscută de lumea ştiinţifică, constituie o temă tratată deja într-o bogată bibliografie [Loghin, 1926; Bîrlea, 2010; Datcu, 2006; Fotea, 1987 ş.a.], care prezintă procesul în evoluţia lui diacronică şi sincronică. Ceea ce am dori să evidenţiem acum este modul în care culegerea literaturii populare în Bucovina a urmat, până la 1918, un drum propriu, care a fost în legătură şi cu realităţi culturale impuse de administraţia imperială.

***

Primele culegeri de folclor au fost tipărite în presa din Bucovina sub zodia curentului romantic, care cultiva ideea că poezia populară – literatura populară în general –, dată fiind vechimea ei şi faptul că este o creaţie colectivă, poate demonstra existenţa fiinţei naţionale a unui popor. Revistele, calendarele şi ziarele din Bucovina „şi-au deschis larg coloanele producţiunilor poporale", publicarea textelor folclorice în presă – o presă construită în provincie pe ideea modernizării societăţii, a sincronizării ei cu ideile curentelor politice şi culturale care circulau în Transilvania şi România, o presă care-şi asuma şi rolul de liant al unităţii spirituale a românilor[2] – vădind „forţa propagandistică a presei în

[2] Idee afirmată în articolul-program al ziarului „Bucovina": „Colaborarea multor scriitori de talent făgăduită acestei foi ne pune în plăcuta poziţie de a împărtăşi cetitorilor noştri, pe lângă deosebite articole de un interes comun, şi noue (noi) producţii ale literaturii româneşti – încât aceste se vor potrivi cu scopul gazetii noastre. Într-acest chip, foaia noastră va fi o oglindă a activităţii intelectuale a românilor". [1848: 1]

BDD-A31756 © 2020 Editura Universităţii din Suceava
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:51:40 UTC)

legătură cu promovarea folclorului" [Raliade, 2016: 15], o forţă pe care cercetătoarea Rodica Raliade observa că „poate fi percepută la nivelul opiniei publice prin impactul pe care l-a avut asupra cititorilor, care s-au bucurat de lectura în premieră atât a culegerilor lui Vasile Alecsandri, cât şi de programul de cercetare al lui B. P. Hasdeu" [Raliade, 2016: 15]. Prima parte a observaţiei sale face trimitere şi la periodicul cernăuţean „Bucovina", care a avut şansa de a intra în istoria literaturii române prin publicarea poeziilor populare trimise redacţiei de Vasile Alecsandri, poezii prefaţate de studiul „*Românii şi poezia lor*". Poetul îi scria redactorului Alexandru Hurmuzachi, în anul 1849: „Iată dar că, în memoria acelei sări [seri] minunate de la Cernauca şi în sperare de a descoperi la lumină comorile de dulce poezie ce stau ascunse în sânul poporului român, iată, zic, că îţi trimit acum întreaga baladă a *Mioarei*. Orice român o va ceti în gazeta ta va avea dreptul de a se făli de geniul neamului său!" [Alecsandri, 1969: 41]. „Bucovina" publica în nr. 11 din 18 feb./2 Marz 1850 poezia „Meoara"/„Mioriţa", balada care avea să intre în conştiinţa românilor şi în cultura românească dreptcel „întâi şi inegalabil monument al folclorului nostru" [Amzulescu, 2001: 4]. În ceea ce priveşte propagarea ideilor exprimate de poetul de la Mirceşti în accente avântat romantice în clasicul său studiu, ele au influenţat, pentru o bună perioadă de timp, întreaga viaţă culturală românească a Bucovinei, determinând şi ivirea unui interes constant faţă de literatura populară, investită de poet cu puterea de a demonstra existenţa fiinţei naţionale a unui popor: „Într-o epocă ca aceasta, unde ţările noastre au a se lupta cu duşmani puternici care cearcă a întuneca nu numai drepturile politice, dar şi chiar naţionalitatea românilor, poezia poporală ne va fi de mare agiutor spre apărarea aceştia; căci oricât de măiestre să fie manifestările cabinetului de Petersburg, românii tot români vor rămânea şi vor dovedi că sunt români prin limba lor, prin tradiţiile lor, prin obiceiurile lor, prin chipul lor, prin cânticele lor şi chiar prin giocurile lor" [Alecsandri, 1969: 43].

La momentul 1850, când românii bucovineni se luptau şi pe teren cultural cu realităţi ce împiedicau dezvoltarea naţională [Sbiera, 1889: *passim*], cum scriaI. G. Sbiera, toate aceste idei şi îndemnuri la cunoaşterea şi adunarea folclorului au dat repede roade şi avem mărturia lui Iraclie Porumbescu: „Eu culesei, cât am fost studinte, în ferii [vacanţele sărbătorilor de iarnă – notă E. P.] cântece poporale şi ferindu-mă cu toată sânţenia a schimba, a corege sau a adăuga la ele, ca şi când le auzii, le trimisei lui V. Alecsandri" [Porumbescu, 1898: 123]. În privinţa metodologiei de culegere, observăm la el, ca şi la I. G. Sbiera, respectul pentru documentul folcloric autentic, cultivat şi de Gh. Bariţiu pe filiera presei româneşti transilvănene (cunoscută şi de intelectualii bucovineni), în care se insista că folclorul trebuie cules „cum se află în gura poporului" [Raliade, 2016: 15].

În anii următori, în Bucovina, acţiunea de culegere a literaturii orale a continuat preponderent într-o manieră amatoristică, acel „amatorism folcloristic, bine intenţionat, pus în slujba cunoaşterii de sine a neamului" [Raliade, 2016: 14], care a conturat un model cultural în toate provinciile româneşti. Astfel, şi în

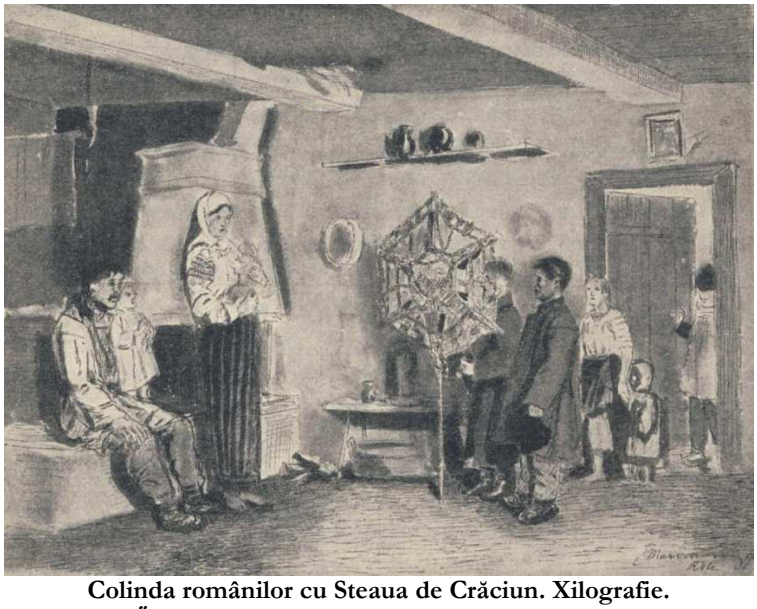
BDD-A31756 © 2020 Editura Universităţii din Suceava
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:51:40 UTC)

culegerea folclorului din Bucovina au fost implicați elevii gimnazişti români, cu entuziasmul caracteristic vârstei, cultivat şi orientat metodic, conform programei şcolare, întâi de profesorul Aron Pumnul, apoi şi de I. G. Sbiera, Sim. Fl. Marian ş.a.

După ce a realizat culegeri directe de proză populară, efectuate „după dictat" şi realizate în anii 1855–1856, ca student gimnazist, Ion G. Sbiera are meritul de a fi îmbogăţit folcloristica românească publicând prima colecţievaloroasă de basme româneşti din Bucovina, *Poveşti poporale româneşti*. Din popor luate şi poporului date de Sbiera [1886], un volum în care a acordat atenţie variantelor aceluiaşi motiv, a depăşit maniera romantică de culegere a folclorului, respectând autenticitatea, ţinând la păstrarea fidelă a conţinutului şi a formei populare, ceea ce-l îndreptăţea pe Gheorghe Vrabie să sublinieze: „Filolog cu o bogată activitate în domeniul limbii şi al literaturii vechi, Sbiera impune ceva din această pregătire în munca sa de folclorist. Ascultă şi transpune mai exact materialul popular decât Ispirescu" [Vrabie, 1968: 142].

Ca profesor, I. G. Sbiera a practicat şi culegerea indirectă de literatură populară, prin intermediul elevilor, reuşind să publice, în anul 1888, broşura *Colinde, cântece de stea şi urări la nunți*, care cuprinde texte lirice rituale. Culegerea lor a avut loc în perioada 1861–1871 şi se datorează, în parte, elevilor de la gimnaziul din Cernăuți, cărora profesorul Sbiera îşi făcuse obiceiul să le dea „peste sărbătorile Crăciunului şi ale Paştilor, ca teme de casă din limba românească, de regulă, culegerea acestui fel de cântece, precum şi descrierea datinilor poporale de pe la diferite ocaziuni" [Sbiera, 1888: III]. În *Precuvântare*, profesorul bucovinean mai menţionează că, din „colecţiunea destul de însemnată" de literatură populară pe care a avut-o la un moment dat, „descompletată foarte mult în decursul timpului, prin pierdere", publică „bucățile [care] reprezintă aproape tot ce şi cum se întrebuinţează de românii din Bucovina la numitele serbări" [Sbiera, 1888: IV]: 16 colinde de Crăciun; şase colinde de Anul Nou; 18 cântece de stea; o colindă de Bobotează şi una de Paşti (cu o variantă) – la data publicării, trecute deja în repertoriul pasiv; 11 colocării (urări la nunți, cu patru variante).Textele lirice se numără printre primele culegeri de acest tip, acoperind o arie cu o mare bogăție şi varietate de datini şi tradiții specifice, investigată sumar, înaintea lui Ion G. Sbiera, şi de Iraclie Porumbescu. Cea mai valoroasă parte a colecţiei lui Sbiera o constituie orațiile agrare de Anul Nou (*Cu plugul, Cu buhaiul, Cu aratul, Plugarii* şi *Cu clopoțelul*). Între caracteristicile lor, subliniate deSilvia Ciubotaru, se regăsesc elemente care țin de contextul agrar medieval, prezența unor pasaje umoristice, amploarea epică a colindelor şi arhaicitatea urărilor finale „amintind de colindele antice" [Ciubotaru, 2017: 207].

BDD-A31756 © 2020 Editura Universităţii din Suceava
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:51:40 UTC)

Colinda românilor cu Steaua de Crăciun. Xilografie.
Sursa: *Die Österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. Bukowina*, Wien, 1899, p. 217.

În anul 1873, când Sim. Fl. Marian a tipărit la Cernăuţi primul volum de *Poesii poporale române* (cel dedicat baladelor), făcând în subtitlu menţiunea „adunate şi întocmite" – după o „formulă metodologică emblematică în epocă" [Coatu, 2006: 19], care arăta încă raportarea lui la modelul lui Vasile Alecsandri –, cărturarul bucovinean exprima în „Prefaţă" ceea ce avea să devină profesiunea sa de credinţă: „este o sacră datorinţă ca fiii acestor două ţări [Bucovina şi Basarabia] să se intereseze măcar de acum înainte de literatura naţională şi mai ales de cea poporală, care este icoana trecutului nostru şi să-şi dea puţină silinţă şi osteneală spre a o scoate la lumină" [Marian, 1873: III]. Folcloristul se afla pe atunci, conform periodizării propuse de biograful său, Mircea Fotea, în cea de-a doua etapă a muncii de culegător de folclor, „poate cea mai bogată din întreaga sa viaţă" [Fotea, 1987: 69], dar la începutul activităţii sale de profesor. Din anul 1883, Sim. Fl. Marian a fost numit profesor de religie la Gimnaziul Superior greco-ortodox din Suceava. Era perioada în care efortul intelectualităţii româneşti bucovinene, acela de a determina crearea de clase româneşti paralele în şcolile şi liceele germane din Ducatul Bucovinei, începuse să dea deja roade, iar copiii români se înscriau în număr mai mare la gimnaziu. Fostul său elev, Leonida Bodnărescu, îşi amintea cum Marian şi-a încurajat mereu elevii să înveţe la toate materiile, la cele mai înalte standarde, „ca să nu rămâneţi de râsul străinilor" [Bodnărescu, 1932: 103], motivându-i totodată, prin chestionarele folclorice pe care le dicta gimnaziştilor, să rămână în contact cu valorile culturii tradiţionale cu care crescuseră până atunci şi să-şi dea „silinţă şi osteneală" să participe la culegerea lor. Folcloristul le solicita sprijinul pentru adunarea literaturii populare, astfel că, „în preajma sărbătorilor româneşti sau a vacanţelor,

BDD-A31756 © 2020 Editura Universităţii din Suceava
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:51:40 UTC)

elevii cu toţii ştiau că are să le dea puţină «ocupaţiune». Şi cele trei–patru sute de feciori de ţărani mergeau prin satele lor totdeauna cu un nou chestionar, întocmit de el pentru trebuinţele sale momentane" [Marian, 1910: XVII]. Activitatea „de teren" a gimnaziştilor, realizată în timpul vacanţelor, nu era chiar extraşcolară, dacă avem în vedere că, la obiectul limba şi literatura română, în momentul susţineriitezelor semestriale obligatorii, profesorii optau pentru subiecte folclorice de tipul: „Cum serbează poporul român Anul Nou"; „Ce deosebire este între şezătoare şi clacă"; „Să se amintească zilele acele de peste an, cu care sunt legate felurite datini şi credinţe de multe ori superstiţioase la poporul român"; „Cum serbează românii Paştile"; „Comentariu paremiologic: La faptă bună, puţini se-adună" [Fochi, 2002: 582–583].

Această practică e întâlnită şi în primul deceniu al secolului al XX-lea. Într-un alt context, o menţionează şi Mircea Grigoroviţă, în studiul monografic dedicat lui Victor Morariu (profesor, germanist, folclorist). Cercetătorul sucevean notează că anuarele liceelor din Bucovina aveau obiceiul de a publica subiectele lucrărilor scrise semestriale la diferite obiecte. Astfel, se poate observa că, în calitate de profesor suplinitor la obiectul limba şi literatura română, în anul şcolar 1906/1907, Victor Morariu a formulat pentru elevii lui subiectul: „Însemnătatea şezătorilor pentru literatura poporală" [Grigoroviţă, 2005: 18]. Victor Morariu i-afost elev lui Sim. Fl. Marian şi îl regăsim nominalizat între numeroşii gimnazişti care au răspuns la chestionarele acestuia, ca cel referitor la sărbătoarea Paştilor, după cum reiese din notele şi comentariile folcloristului la volumele lucrării *Sărbătorile la români* [Marian, 1994: 129–153].

Efortul elevilor de a răspunde la chestionarele profesorului Sim. Fl. Marian a fost mereu evidenţiat şi apreciat de acesta, dar poate că nicăieri meritul lor nu a fost subliniat mai hotărât ca în prefaţa lucrării *Insectele în limba, credinţele şi obiceiurile românilor* (1903). „Studiul folkloristic", cum îşi subintitulează autorul cartea, este, în mod mărturisit, rodul aceleiaşi convingeri pe care îşi construise, cu mai bine de douăzeci de ani în urmă, discursul de recepţie în Academia Română: limba română poate fi „bogată şi omogenă" nu numai prin împrumuturi, ci şi prin redescoperirea în literatura populară, pe cât e posibil, a cuvintelor şi sensurilor „ce-i sunt de neapărată lipsă". Înţelegem, totodată, din prefaţă, că această lucrare a apărut şi în urma nemulţumirii (devenite revoltă împotriva marginalizării învăţământului în limba română în Bucovina) încercate atât ca elev, cât şi ca profesor, nemulţumire provocată de faptul că în şcoală elevii români erau îndepărtaţi de tot ceea ce însemna legătura cu limba, tradiţia, cultura părinţilor: „În toamna anului 1883, fiind însărcinat de către direcţiunea liceului gr. or. din Suceava a preda, pe lângă obiectul meu de religiune şi zoologia în clasa I a despărţiturilor româneşti de la acest liceu, am luat cu plăcere asupra mea această sarcină. [...] Un lucru însă mi-a fost din capul locului foarte bătător la ochi. Când venea adică rândul să propun [predau] despre insecte şi deschideam zoologia, pare că era lucru pocit, nu dam mai peste nicio singură numire românească de insecte ci tot numai peste numiri străine. [...] Văzând eu aceasta şi ştiind prea bine încă de pe când eram băiat mic că şi românii au numiri de insecte, mi-am propus chiar în

BDD-A31756 © 2020 Editura Universităţii din Suceava
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:51:40 UTC)

anul cel dintâi să adun nu numai numirile româneşti ale insectelor, ci totodată şi cele ce cred şi istorisesc românii despre dânsele" [Marian, 1903: III]. Profesorul şi folcloristul Sim. Fl. Marian a implicat propriii elevi în munca de culegere şi au rezultat cele două volume ale lucrării (care nu a mai cunoscut, din 1903, alte reeditări) pe care Marian o prezintă ca rezultat al unui efort colectiv: „Meritul însă că lucrarea de faţă e astfel după cum se prezintă ea publicităţii, nu este numai al meu, ci şi al celor mai mulţi dintre elevii care i-am instruit din istoria naturală, precum şi al altor domni care mi-au întins mână de ajutor la adunarea materialului cuprins într-însa" [Marian, 1903: III–IV].

Din cele prezentate mai sus, putem constata ca pe o realitate specifică în Bucovina faptul că „sacra datorinţă" de a aduna folclor a stat permanent în legătură strânsă cu eforturile elevilor, învăţătorilor şi profesorilor de a-şi afirma dreptul la învăţământ în limba română. De pe băncile liceului începea formarea elitei intelectuale, iar din sutele de elevi care învăţau aici despre valoarea culturii tradiţionale româneşti, culegând literatura populară, se ridicau apoi „cei aleşi": creatori de literatură cultă, profesori ori chiar istorici renumiţi – să-l amintim pe Dimitrie Onciul, care îi comunica[3] lui Marian „desfaceri de fapt" (descântece) culese din Vicov de Sus – aşa încât afirmaţia istoricului literar bucovinean Constantin Loghin că: „mai fiecare scriitor de samă din Bucovina a cules producţiuni literare artistice din popor sau cel puţin a scris articole folcloristice" [Loghin, 1926: 221] poate fi mai exact înţeleasă în acest context.

***

Începând cu anul 1857, în Transilvania (când Atanasie Marienescu pune în circulație un tip de chestionar privind arta populară, „Ceva de luare aminte") şi cu anul 1867, în România (când Alexandru Odobescu formulează „Chestionarul popular de arheologie") apar primele chestionare cu valoare „subliniat ştiinţifică", care vor contribui la crearea unei metode moderne de cercetare şi interpretare a culturii tradiţionale şi a foclorului. Au urmat: chestionarele lui B. P. Hasdeu, cel juridic din 1877 şi chestionarul lingvistic şi mitologic din 1884; un chestionar folcloric conceput ca apel pentru încurajarea culegerilor (1884), datorat lui Gr. Sima al lui Ion; chestionarele istorice din 1893 şi 1895 ale lui Nicolae Densusianu; „Chestionarul folcloristic" din 1898, al lui Grigore Tocilescu.

În Bucovina nu au putut circula aceste chestionare – deşi lui S. Fl. Marian i-au fost cunoscute, cel puțin acelea inițiate de Hasdeu[4] şi Gr. Sima al lui

[3] Marian considera textele denumite de el „desfaceri" „o nouă specie de poezie poporană" [1893: 3]. În „Observaţiunile" care însoţesc textul „De fapt", folcloristul precizează: „Desfacerea aceasta, culeasă în Vicovul de Sus, districtul Rădăuţului, mi-a comunicat-o dl. dr. Dim[itrie] Onciul, profesor. [...] În fine, mai e de însemnat încă şi aceea că desfacerea aceasta e unica din întreaga colecţiune de faţă care ne arată chipul şi obiectele ce le întrebuinţează romăncele când vrăjesc." [Marian, 1893: 205]

[4] O scrisoare a lui Sim. Fl. Marian către B. P. Hasdeu, datată 19/31 decembrie 1877, relevă modul în care folcloristul bucovinean a receptat apariţia chestionarului privind *Obiceiele juridice ale poporului român*: „Stimate domnule! Fiind în zilele trecute la Cernăuţi, am dat în cabinetul de lectură a[l] Societăţii pentru Literatura şi Cultura Poporului Român din Bucovina peste «Columna lui Traian» din lunele august şi septembrie. Destul

BDD-A31756 © 2020 Editura Universităţii din Suceava
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:51:40 UTC)

Ion –, după cum nu au circulat în presa bucovineană nici toate apelurile şi chestionarele concepute de Marian însuşi şi difuzate în periodice din Transilvania sau România, începând cu cel din 1879, anul în care el publică „Un apel literar" în periodicul bisăptămânal „Amicul familiei", pe tema ornitologiei [Marian, 1879: 115–116].

Excepţie face „Apelul literar" [Marian, 1893: 2–3] adresat de Marian intelectualilor de la sate, pe care l-a publicat şi în periodicul cernăuţean „Gazeta Bucovinei", în anul 1893, însoţit de 49 de întrebări referitoare la terminologia populară a speciilor folclorice din zonele etnofolclorice româneşti. Marian era interesat de felul în care numea poporul creaţiile folclorice care circulau în lumea satului, ce nume specifice aveau pentru: cântece, cântece bătrâneşti, cântece haiduceşti, cântece de leagăn, cântece de cumetrie, cântece de nuntă, doine, cântece cântate de lăutari, hora, strigătura, colinda, pluguşorul (uratul), colinda cu steaua, Irozii, Capra, Malanca, bocet, vrajă, farmec, descântec, basm, poveste („Oare cine să fi stârnit, după credinţa poporului, întâia oară poveştile?"), snoavă, tradiţie, legendă, păcălitură, cimilitură, zicală, proverb, pildă, icoană („Cine şi cum vorbeşte în icoane?"), frântură de limbă. Ultima întrebare îl arată preocupat pe folclorist să identifice un eventual termen popular pentru literatura populară în ansamblul ei: „Oare cum s-ar putea numi *literatura poporană* cu un singur cuvânt? Nu cumva are poporul vreun atare termen?" [Marian, 1893: 3]. Intenţia sa era ca răspunsurile să le publice „într-un op de sine stătător, dimpreună cu toate explicările şi exemplele ce sper că mi se vor trimite" [Marian, 1893: 2]; mai mult, solicita „pe lângă termenii despre care ne-a fost până aici vorba, încă şi titlul tuturor colecţiunilor de literatură populară, câte au apărut până acum" [Marian, 1893: 3], rugându-i pe culegători, autori de studii şi redactori de publicaţii să-i trimită lucrările sau măcar titlurile lor. Astfel, cum observa biograful său, Mircea Fotea, planul pe care îl avea era să întocmească o primă bibliografie a folclorului românesc. Punctând încercarea etnografului şi folcloristului sucevean de a realiza un instrument de lucru necesar dezvoltării folcloristicii şi cercetării ei ştiinţifice, Fotea remarca: „Deşi nu au fost realizate, impresionează profund, şi în acest caz, claritatea cu care cercetătorul sucevean îşi dă seama care sunt cele mai stringente lucrări de care avea nevoie în acel moment folcloristica română" [Fotea, 1987: 161-162].

---

că, din toate articolele ce conţin aceste două numere, „Programa pentru adunarea obiceielor juridice ale poporului român" mi-a fost mai bătătoare la ochi şi, de aceea, până ce n-am citit-o din fir în păr, nu m-am lăsat. Sfârşind-o, am văzut că această programă mi-ar trebui numaidecât la culegerea obiceielor române cu care mă ocup de un timp îndelungat. [...] Deci, nu-mi rămase alta nemica decât ca să mă adresez către d-voastră şi să vă rog a-mi trimite acele două numere, care îmi vor fi un îndreptariu foarte bun la culegerea datinilor, mai cu seamă că cea mai mare parte a întrebărilor din această programă se referesc la datinile [pe] care le prepar eu acuma spre publicare. Dacă împrejurările pecuniare nu mi-ar fi prea slabe, atunci mi-aş procura întreagă «Columna lui Traian» din anii 1873-1877 şi următori, ştiind prea bine că din aceasta mult mi-aş putea complecta datinile ce voi să le public sau cel puţin cu mult mai bine aş putea să mă orientez întru lucrarea şi studierea acestora". [Petriceicu Hasdeu, 2008: 232-233]

BDD-A31756 © 2020 Editura Universităţii din Suceava
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:51:40 UTC)

Primul chestionar distribuit [Morariu, 1998: 72-76; Dan, 1913] la nivel instituţional în Bucovina a fost cel pe care Societatea Antropologică din Viena l-a trimis, prin căpitanul Heinrich Himmel, unor societăţi culturale, dar şi Consistoriului arhidiecezan din Cernăuţi, prin el fiind solicitate date antropologice şi etnografice despre locuitorii Bucovinei în general.

Preotul cărturar Constantin Morariu ne oferă, în memoriile sale, mai multe informaţii despre acest chestionar, despre cum l-a primit el şi cum au înţeles unii intelectuali bucovineni ai vremii să răspundă iniţiativei venite din capitala imperială. Cele „12 coale cu felurite întrebări" ale chestionarului, redactat în limba germană, preotul Morariu notează că le-a primit la sfârşitul anului 1887, în două împrejurări la fel de derutante pentru el. Prima dată-i-a fost adus de un soldat, „în plic închis"; scrisoarea ce însoţea chestionarul era „iscălită de un căpitan, Hauptmann Heinrich Himmel. Hârtia vorbea tot de «societatea dv.» (Ihr Verein), fără să înţeleg ce fel de societate, fiind eu membru la mai multe societăţi. I-am reîntors deci căpitanului tot ce-mi trimisese, cu lămurirea necesară" [Morariu, 1998: 72]. Dezlegarea dilemei a venit curând, printr-o altă scrisoare, în care căpitanul Himmel îl informa pe preotul Constantin Morariu că i se adresase ştiind că era secretar al Societăţii Arheologice Române întemeiate în 1886, la Cernăuţi, de Dionisie Olinescu. Între timp, acelaşi chestionar îi parvenise şi de la Consistoriul arhidiecezan, care-l trimisese tuturor preoţilor arhidiecezei, de altfel, „cu provocarea să lucru la chestionarul numitului căpitan în interesul prestigiului clerului bucovinean" [Morariu, 1998: 73]. Căpitanul Heinrich Himmel s-a adresat şi Societăţii pentru Cultura şi Literatura Română în Bucovina, dar Comitetul societăţii a refuzat colaborarea, „pe motiv că termenul pentru darea răspunsurilor e prea scurt" [Morariu, 1998: 73]. Refuzul se pare că n-a fost unul singular în acea perioadă, căpitanul Himmel făcând la un moment dat (27 mai 1888) observaţia că: „silinţele mele patriotice-ştiinţifice [...] întâmpină special în cercurile româneşti o primire nefavorabilă, ale cărei cauze nu le pot înţelege defel" [Morariu, 1998: 74].

Aflând de la bibliotecarul Societăţii pentru Cultura şi Literatura Română în Bucovina, Nicolae Ieremievici-Dubău, despre hotărârea comitetului, preotul Morariu a fost şi el pe punctul de a renunţa. Mitropolitul Silvestru, însă, l-a determinat să-şi învingă reţinerile şi nedumeririle privitoare la chestionar, l-a încurajat personal să-şi asume sarcina de a răspunde acestei iniţiative, cerându-i să reflecteze la o situaţie deja defavorabilă românilor: „tu nu-i lucra, al doilea nu, al treilea nu, dar cine să ne descrie pe noi în opul pentru care se culeg datele ce le cere Himmel, poate străinii, care se vor îndesa şi aici, cum aud că se îndeasă în numele nostru şi la opul *Österreichisch Monarchie in Wort und Bild?* De aceea eu te sfătuiesc să lucrezi" [Morariu, 1998: 73]. Preotul Morariu îşi aminteşte cum „[...] m-am pus de am cetit chestionarul cu toată atenţia" şi a început documentarea: „în decursul cetirii, mi-am adus aminte că despre cutare întrebări am cetit deslușiri în cutare cărţi, care m-am dus să le împrumut de la Societatea pentru literatură şi cultură" [Morariu, 1998: 73]. Din păcate, niciun detaliu referitor la întrebările existente în chestionar cu privire la culegerea datelor etnografice nu

BDD-A31756 © 2020 Editura Universităţii din Suceava
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:51:40 UTC)

ne parvine din partea cărturarului. Însă, dintr-o ultimă scrisoare a lui Himmel către preotul Constantin Morariu, din 7 iulie 1888, putem înţelege mai clar rolul pe care căpitanul austriac şi-l asumase în acţiunea iniţiată de Societatea de Antropologie din Viena: „elaboratele trimise mie nu le prelucru singur, ci, ca material preţios etnografic, le înaintez Societăţii antropologice. Eu voi indica cel mult vrednicia de încredere a unei lucrări sau a alteia, fiindcă se întâmplă că spusele singuraticilor se contrazic sau fapte arătate de alţii se neagă. Aşa s-a întâmplat că un domn susţine cum că nu sunt niciun fel de moravuri, datini, credinţe, superstiţii, opinii, tradiţii, legende etc., care n-ar fi întemeiate în religia ortodoxă. O afirmare [afirmaţie] de felul acesta e, cu bună seamă, numai ecoul acelor îngrijorări ce unii le aveau la început, crezând că admiterea cutărei datine străvechi, a unei superstiţii, ar putea fi folosită pentru a suspiciona ortodoxia bucovineană" [Morariu, 1998: 75]. Reiese, din rândurile de mai sus, că Himmel verifica în teren autenticitatea datelor primite. În privinţa răspunsului comentat de el, dacă nu-l considerăm rău-voitor, ori dat de preoţi, într-adevăr, pentru a scăpa de posibile consecinţe neplăcute din partea superiorilor, răspunsul acesta nu putea fi decât deconcentrant, şi oricum neadevărat, în condiţiile în care, tot în acea perioadă, în Bucovina au apărut două dintre cele mai importante şi reprezentative lucrări pentru folcloristica românească, amândouă tipărite în acelaşi an: Sim. Fl. Marian, *Descântece poporane româneşti* (Suceava, 1886) şi Ion G. Sbiera, *Poveşti poporale româneşti. Din popor luate şi poporului date de...* (Cernăuţi, 1886). Fiecare din aceste volume constituia o premieră în bibliografia folclorului românesc la acea dată.

Tot efortul preotului Constantin Morariu de documentare pentru a răspunde întrebărilor din chestionar s-a concretizat, până la urmă, doar în realizarea uneiprime părţi a lucrării în limba germană, *Culturhistorische und ethnographische Skizzen uber die Romanen der Bucovina* (1. Theil, Resicza – Wien, 1888–1891), axată pe realităţile culturale şi istorice româneşti din Bucovina, „căci de publicarea părţii a doua etnografice nici vorbă n-a mai putut fi" [Morariu, 1998: 76], chiar dacă, la un moment dat, îi solicitase ajutorul şi arheologului Dimitrie Olinescu. Ulterior, Constantin Morariu a declinat invitaţia Societăţii Antropologice din Viena, de a „prelucra ştiinţific" materialul adunat în Bucovina în urma aplicării chestionarului, iar în *Memoriile* sale nu face menţiuni care să orienteze atenţia spre alţi eventuali respondenţi interesaţi de acest lucru.

Circulaţia acestui chestionar în Bucovina nu a rămas, totuşi, doar la nivelul descris de Constantin Morariu ci a avut ca rezultat şi adunarea datelor etnografice referitoare la alte naţionalităţi. În anul 1912/1913, într-un context politic marcat în Bucovina de acutizarea fenomenului de deznaţionalizare a românilor şi de revirimentul naţionalismului rutean, preotul academician Dimitrie Dan publica, sub egida Academiei Române, lucrarea *Rutenii din Bucovina. Schiţă etnografică*, precizând în *Prefaţă*: „Fiind românii din Bucovina siliţi să poarte, acum, o grea luptă de apărare a naţionalităţii şi bisericii româneşti, moştenite de la strămoşi, în contra nesăţioaselor pretenţii ale rutenilor […], am crezut oportun să dau la lumină, tocmai acum, această schiţă etnografică asupra rutenilor, ca ei să fie mai

BDD-A31756 © 2020 Editura Universităţii din Suceava
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:51:40 UTC)

bine cunoscuți" [Dan, 1913: 2]. Preotul Dimitrie Dan amintește și de chestionarul etnografic care a stat la originea primei variante, din 1885, a acestui studiu: „Lucrarea mea nu este nouă, ci ea a fost scrisă într-un cadru mai îngust, în anul 1885, când mă aflam ca expozit parohial în satul rutean Iujineț, de la frontiera Galiției, ca răspuns la întrebările trimise mie atunci prin Consistoriul arhiepiscopal, de cunoscutul etnograf H. de Himmel, pe atunci i. r. căpitan – astăzi, general în retragere – la Regimentul de Infanterie 41, recrutat din feciori români din Bucovina. Întrebările, amintitul le-a formulat după sistemul vestitului etnograf dr. Kraus, pe care l[e]-am menținut" [Dan, 1913: 2]. Autorul studiului aduce câteva precizări suplimentare față de cele întâlnite în memoriile preotului Constantin Morariu, precizări referitoare la data circulației chestionarului și la cei care l-au alcătuit. Înțelegem, din prefața scrierii lui Dimitrie Dan că, de fapt, chestionarul a circulat înainte de 1887 și că a fost alcătuit de Heinrich Himmel după modelul „vestitului etnograf dr. Kraus" – este vorba de Heinrich Salome Krauss, slavist și etnolog austriac care beneficiase, în perioada 1884-1885, de fonduri din partea Prințului de Coroană Rudolf pentru a aduna folclorul cântăreților guslar (cîntăreți la vioară) din Bosnia, Croația și Herțegovina. În urma cercetării de teren, etnologul austriac a publicat și o colecție de basme sudslave.

Deoarece nici Dimitrie Dan nu face vreo trimitere directă la întrebările chestionarului, mulțumindu-se doar să spună că s-a ajutat de ele în obținerea datelor etnografice despre ruteni, suntem de părere că sumarul studiului său, prin titlurile capitolelor pe care le cuprinde, ar putea fi relevant pentru cunoașterea punctelor de interes etnografic ale chestionarului pus în circulație de Societatea Antropologică din Viena. Studiul preotului Dimitrie Dan, *Rutenii din Bucovina. Schiță etnografică*, cuprinde în 44 de pagini,19 capitole, în următoarea ordine: „Starea culturală a rutenilor"; „Obiceiurile rutenilor"; „Obiceiurile rutenilor la sărbători"; „Credințe poporale rutene"; „Mantica la poporul rutean"; „Nașterea și moartea la ruteni"; „Înrudirea la ruteni"; „Frăția de cruce, cumetrii și ospitalitatea la ruteni"; „Obiceiurile la nuntă și dreptul căsătoriei la ruteni"; „Dreptul de familie la ruteni"; „Servitorii la ruteni"; „Dreptul pământului la ruteni"; „Dreptul de comerț"; „Contravențiunile și crimele la ruteni"; „Judecătorii la ruteni"; „Copilul la ruteni"; „Iudaismul privit din punct de vedere rutean"; „Medicina populară"; „Proverbe rutene și o liturghie cu vrăji".

Având în vedere că lucrarea despre ruteni este ultima în seria celor dedicate unor etnii stabilite în Bucovina în diferite timpuri și împrejurări (țigani, ruși lipoveni, armeni, evrei), o întrebare ar mai fi de rostit:e posibil ca și pentru celelalte patru lucrări monografice,alcătuite spre sfârșitul secolului al XIX-lea de preotul Dimitrie Dan, acesta să se fi folosit, în culegerea si sistematizarea infomațiilor etnografice și folclorice, de chestionarul difuzat de Societatea Antropologică din Viena?

Un al doilea chestionar distribuit în Bucovina și care a cunoscut o mai largă circulație și pe un termen mai lung, a fost cel alcătuit de profesorul universitar Matthias Friedwagner, ca instrument de lucru în anchetele de teren pentru culegerea cântecelor populare românești de pe întreg teritoriul Bucovinei.

BDD-A31756 © 2020 Editura Universității din Suceava
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:51:40 UTC)

La începutul secolului al XX-lea, în anul 1906, Ministerul Cultelor şi Instrucţiunii Publice din Viena a iniţiat un proiect prin care propunea culegerea folclorului muzical al naţionalităţilor din toate ţările supuse Monarhiei austriece. Colecţia rezultată trebuia să fie „o operă ştiinţifică de valoare perenă", oferită cadou împăratului Francisc Iosif la cea de-a 60-a aniversare a urcării sale pe tron.

Romanistul Matthias Friedwagner, profesor din anul 1900 la Catedra de filologie romanică a Facultăţii de Litere şi Filosofie de la Universitatea din Cernăuţi, a fost numit coordonatorul culegerii de cântece populare româneşti din Bucovina. Cercetările lui anterioare asupra cântecului popular românesc îi permiseseră să publice, în anul 1905, lucrarea omagială *Rumänische Volkslieder aus der Bukowina*, închinată fostului său profesor de la Viena, A. Mussafia, lucrare ce conţinea peste 50 de cântece populare româneşti inedite, însoţite de ample comentarii. În realizarea volumului, el mărturisea că l-a avut ca model pe „neobositul folclorist al locului, prof. S. Fl. Marian"[5] [Friedwagner, 1905: 6]. Friedwagner s-a concentrat în lucrarea aceasta numai asupra prezentării conţinutului poetic al textelor (care sunt redactate în limba română, fără traducere germană), particularităţile fonetice au fost tratate în plan secund, iar partiturile muzicale lipsesc. Astfel, asemenea altor culegeri ale vremii, şi colecţiei tipărite de el la acel moment îi lipsea un lucru esenţial, melodia, pentru a da măsura valorii creatoare a spiritului popular. Conştient de faptul că documentul folcloric în întregul său, text şi melodie („melodia, fără de care un text liric rămâne doar scheletul")[6], este pe deplin valoros pentru cercetarea ştiinţifică, Friedwagner îşi dezvăluia, în lucrarea citată, intenţia de a realiza, cu sprijinul Societăţii culturale „Junimea" din Cernăuţi, o carte de cântece populare bucovinene. Cu rigoare ştiinţifică, profesorul îl menţiona atunci, drept culegător al cântecelor populare din colecţia sa, pe învăţătorul Traian Mironovici, de la care le-a primit prin intemediul unei studente. Friedwagner nota că a mai beneficiat şi de sprijinul folcloristului bucovinean Leonida Bodnărescu, iar în privinţa grafiei s-a bucurat de îndrumările „dragului meu prieten, prof. univ. Ovidiu Densusianu [de] la Bucureşti şi [de] sfaturile sale, cu ocazia unor fericite întâlniri în zilele de vară"[7].

Asumându-şi sarcina de a coordona culegerea cântecului popular românesc în Bucovina şi pentru a asigura reuşita în plan zonal a proiectului iniţiat de Ministerul Cultelor şi Instrucţiunii Publice din Viena, profesorul romanist Matthias Friedwagner a făcut de la început demersuri pentru a obţine sprijinul cel mai avizat în domeniu, cel al lui Sim. Fl. Marian. Patru scrisori şi trei

[5] „[...] unermüdliche heimische Folklorist Prof. S. Fl. Marian" [Friedwagner, 1905: 6]. Precizăm că traducerea fragmentelor citate din lucrările semnate de Matthias Friedwagner o datorăm colegei noastre Mihaela-Ştefăniţa Ungureanu (Institutul „Bucovina" Rădăuţi).

[6] „[...] die Melodie, ohne welche ein Liedertext doch nur Gerippe bleibt" [Friedwagner, 1905: 9].

[7] „[...] meines lieben Freundes Univ.-Prof. Ovid Densusianu in Bukarest und sein mündlicher Rat bei Gelegenheit fröhlichen Beisammenseins in den vorjährigen Sommertagen nützlich gewesen"[Friedwagner, 1905: 11].

BDD-A31756 © 2020 Editura Universităţii din Suceava
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:51:40 UTC)

cărţi poştale[8] trimise de Friedwagner folcloristului sucevean, în perioada martie–noiembrie 1906, stau mărturie a implicării lui în acest proiect. Într-o scrisoare din 11 martie 1906, pe care cercetătorul Paul Leu o redă doar în traducere românească în lucrarea *Simion Florea Marian, ctitorul etnografiei române*, profesorul universitar îi mărturisea folcloristului că, pentru „a putea lua o sarcină atât de grea", „aş dori să-mi asigur indispensabila dumneavoastră colaborare" [Leu, 2013: 662-663]. În urma acordului exprimat de Marian, Matthias Friedwagner a organizat comitetul care trebuia să coordoneze adunarea materialului folcloric literar şi muzical, iar printr-o carte poştală din 4 nov. 1906, profesorul austriac îl invita să participe la şedinţa de constituire a comitetului, care urma să aibă loc la Facultatea de Filosofie [[Brădăţan, 2013: 301]]. Au făcut parte din acest comitet, la un moment dat: folcloristul Sim. Fl. Marian, compozitorul Tudor Flondor, avocatul Temistocle Bocancea, profesorul Leonida Bodnărescu, preotul Dimitrie Dan, învăţătorul Ioan Vicoveanu (Bolocan). Din păcate, dispariţia timpurie a lui Sim. Fl. Marian (24 aprilie 1907) a întrerupt colaborarea la care Friedwagner ţinea atât de mult.

Informaţii interesante şi detaliate, referitoare la constituirea şi activitatea Comitetului pentru coordonarea culegerii de cântece populare româneşti din Bucovina, avea să ofere profesorul Matthias Friedwagner peste mai bine de trei decenii, în anul 1940, în „Vorwort" (pp.VII–XIV) la volumul *Rumänische Volkslieder aus der Bukowina.* I Band: *Liebeslieder*. Înţelegem că, asumându-şi sarcina de coordonare a comitetului şi a activităţii de culegere, prof. Friedwagner a alcătuit, cu sprijinul lui Sim. Fl. Marian şi al lui Gustav Weigand, „o versiune specială" a *Ghidului de culegere şi înregistrare* realizat la Viena, versiune care conţinea criterii uniforme de culegere a folclorului, adaptate cântecului popular românesc şi care a fost tipărită în 1 000 de exemplare. Ghidul acesta era însoţit şi de un chestionar[9], despre care Friedwagner avea să constate că a fost completat doar de un singur repondent (fără să-l numească). Între regulile care se impuneau culegătorului – relaxate pe parcursul procesului de culegere, „pentru a nu descuraja pe nimeni" – pot fi enumerate: „observarea/păstrarea dialectului", indicaţia transcrierii fonetice a textului, explicarea cuvintelor şi a formelor rare. În ceea ce priveşte modul de scriere a pieselor muzicale, Friedwagner aminteşte de încercarea lui Victor Morariu şi V. Burduhos de a înregistra cu fonograful cca 50 de piese. Dificultatea s-a ivit în momentul transcrierii partiturii, proces care „nu a fost îndeajuns de satisfăcător, şi nici în cazul celorlalte melodii, puţine, de altfel, din diferite părţi ale ţării, nu a avut succes deplin" [Friedwagner, 1940: XII], de aceea a apelat la ajutorul lui Alexandru Voievidca, „un muzician talentat, un

[8] Aflate în patrimoniul Complexului Muzeal Bucovina Suceava, Casa „Simion Florea Marian", acestea se numără între cele 70 de scrisori – bunuri culturale mobile cu valoare istorico-documentară (memoriale) clasate, în anul 2008, în patrimoniul cultural naţional mobil. [Brădăţan, 2013: 300-301]

[9] „Mit diesen Schwierigkeiten hatte auch der Hauptausschuß in Wien, der bestimmte Richtlinien herausgab, zu kämpfen. Von dieser «Anleitung zur Sammlung und Aufzeichnung» ließ ich eine besondere Fassung für das rumänische Lied drucken und in 1 000 Stücken verteilen. Der Fragebogen als Anhang dazu fand aber nur eine einzige Beantwortung" [Friedwagner, 1940: IX] .

BDD-A31756 © 2020 Editura Universităţii din Suceava
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:51:40 UTC)

practician cu ureche fină”[10]. Începând din iulie 1907 şi până la începutul Primului Război Mondial, „înarmat cu scrisori de recomandare” şi urmând „regulile dinainte stabilite”, învăţătorul Alexandru Voievidca a realizat „o lucrare amplă, cu valoare perenă”[11], Friedwagner primind de la el 2 250 de piese muzicale.

Tot din articolul menționat, aflăm de refuzul lui Constantin Morariu de a colabora la acțiunea inițiată de Ministerul austriac al Culturii şi Educaţiei din Viena: „preotul Constantin Morariu din Pătrăuți, cu o activitate foarte diversă, a declarat că-i este, practic, imposibil să mai ocupe încă o funcție”[12]. Friedwagner ţine să menționeze şi că, atunci când au acceptat să facă parte din comitet, „membrii nu au avut doar rol decorativ, ci au adus, de cele mai multe ori, contribuții frumoase, precum avocatul dr. Temistocle Bocancea din Câmpulung, prin donarea colecției sale de peste 400 de texte, pe care el însuşi le-a adunat în anii precedenți”[13]. Participarea profesorilor şi a elevilor la proiect, cu „rezultate atât de bune în cadrul colecției”, a fost facilitată prin câteva măsuri de ordin administrativ, solicitate şi sprijite de Friedwagner, respectiv de inspectorul şcolar al ţării, Dionisie Simionovici şi de preşedintele Consiliului şcolar regional, von Bleyleben: acordarea unui concediu pe termen lung, plătit, care să permită învăţătorilor să absenteze de la şcoală pentru a culege melodiile; autorităţile şcolare districtuale raportau rezultatele activităţii culegătorului, căruia i se putea prelungi concediul, în caz de nevoie. Elevii antrenaţi în activitatea de culegere (o elevă din Câmpulung, Rahila Piticariu, este nominalizată pentru „performanța” de a fi scris singură o sută de cântece) au fost recompensaţi cu „mici cadouri (cărţi, caiete, creioane etc.)” care „i-au încurajat pe copii, cărora le datorez multe cântece frumoase”[14].

Invitația de a colabora la această acțiune amplă de culegere a folclorului a fost adresată şi public, prin presa vremii. Întâlnim şi o situaţie inedită în practica de culegere a folclorului:poate pentru a fi în mijlocul oricăror evenimente care puteau constitui un cadru propice adunării de material folcloric, Comisia pentru adunarea cântecelor populare româneşti din Bucovina participa, prin membrii ei, laorganizarea unor aşa-numite „conveniri sociale”. Ziarul „Patria” din Cernăuți îşi informa cititorii, în nr. 2 din 7 ianuarie 1910: „«Astra», societatea pentru fond de teatru român în Bucovina, cu comisiunea pentru adunarea cântecelor române populare din Bucovina, va aranja o serată musicală împreunată cu dans, la care se vor representa şi cânta jocul«Irozilor», «Capra», «Malanca» şi alte jocuri îndătinate la români cu serbările Crăciunului şi ale Bobotezei. Petrecerea va avea

[10] „... ein tüchtiger praktischer Musiker mit feinem Ohr” [Friedwagner, 1940: XII].

[11] „Im Juli 1907 begann Voievidca nach bestimmten gegebenen Richtlinien und mit Empfehlungsschreiben ausgerüstet, seine Tätigkeit, und da seine Sammlung zu einem Schatz unbekannter schöner Volksmusik anwuchs, wurde die Beurlaubung immer wieder bis 1912 (bzw. 1914) erneuert. [...] Die Zahl der mir übergebenen Melodien betrug schließlich 2250 Stück. Es ist eine große Arbeit von bleibendem Werte” [Friedwagner, 1940: XIII].

[12] „Pfarrer Constantin Morariu in Pătrăuți erklärte sich außer Stande, bei seiner vielseitigen Tätigkeit ein neues Amt zu übernehmen” [Friedwagner, 1940: IX].

[13] „Die Mitglieder haben nicht nur dekorativ gewirkt, sondern meist auch schöne Beiträge geliefert, so der Rechtsanwalt Dr. Temistocle Bocancea in Câmpulung durch Überlassung seiner mehr als 400 Texte umfassenden Sammlung, die er selbst in den Jahren vorher zusammengebracht hatte” [Friedwagner, 1940: VIII].

[14] „Kleine Geschenke (Bücher, Schulhefte, Bleistifte u. dergl.) dienten als Aneiferung für die Kinder, denen ich manches schöne Lied verdanke” [Friedwagner, 1940: X].

BDD-A31756 © 2020 Editura Universităţii din Suceava
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:51:40 UTC)

loc: vineri, 14/1 ianuarie a.c. st. n., la 8 ½ ore seara, în sala „Polski Dom", Strada Domnească Nr. 40. Dirigentul artistic: Victor Vasilescu. Preţul de intrare: 1 cor[oană] de persoană, pentru o familie (4 persoane) 3 cor[oane], pentru studenţi 50 bani" [Patria, 1910: 6].

În 2 decembrie 1910, cu ocazia numirii sale ca rector al Universităţii germane din Cernăuţi, profesorul Matthias Friedwagner a susţinut un discurs pe tema culegerii şi prelucrării poeziilor populare, intitulat *Über die Volksdichtung der Bukowiner Rumänen*[15]. În cadrul lui, a prezentat şi rezultatele de până atunci ale anchetelor din teren, arătându-se încântat de „dichterische Erzeugnisse der Volkssseele" (producţiile poetice ale spiritului popular), printre care „befinden sich uralte Stücke, welche vielleicht das nächste Geschlecht schon nicht mehr besitzen wird" (se găsesc piese străvechi, pe care generaţia următoare nici nu le va mai cunoaşte) [Friedwagner, 1911:4] altfel decât pe cale scrisă. Mărturisea, atunci, că îşi face o datorie de onoare din a le scoate la lumină, atât pentru valoarea lor poetică, cât şi în semn de recunoştinţă faţă de poporul care l-a primit cu prietenie, împărtăşindu-i, în vers şi cântec, fragmente din spiritul lui[16]. Cântecele alese de Friedwagner, 58 de toate, sunt variante germane ale textelor româneşti, într-o traducere care îi aparţine şi care ţine seama de conţinut, mai puţin de formă. Textele ilustrează genurile reprezentative ale poeziei populare româneşti: doina, cântecul de dor, cântecul de cătănie (al soldaţilor), strigătura la joc. Profesorul identifică teme şi motive lirice specifice acestora, făcând observaţii asupra prozodiei şi metricii textelor originale.

Cu sprijinul a numeroşi colaboratori – 65 au fost menţionaţi numai în volumul I al culegerii –, care au investigat 180 de localităţi,Friedwagner a reuşit să adune, până la plecarea lui din Cernăuţi, peste 10 000 de piese lirice, însoţite de 2 250 de melodii, acestea din urmă datorate învăţătorului, folcloristului şi muzicologului Alexandru Voievidca. La partea muzicală a colecţiei a fost, ulterior, sprijinit de muzicologii: Victor Vasilescu şi Adalbert Hrimaly (Cernăuţi), Eusebie Mandicevschi (Viena), Moritz Bauer şi Friedrich Gennrich (Frankfurt am Main).

Când a plecat în Germania, la Frankfurt (în primăvara anului 1911), profesorul a luat manuscrisele cu el, dar partea muzicală a lăsat-o la Cernăuţi, pentru ordonarea melodiilor. Aşa a început „odiseea" unei colecţii de folclor din care mare parte a rămas şi astăzi inedită. În timpul Primului Război Mondial, partea muzicală a colecţiei, lăsată la Cernăuţi, a avut de suferit – au fost arse 249 de melodii, iar ceea ce a mai putut fi salvat prin depozitarea în incinta Tribunalului districtual din Solca a fost transportat în Ungaria, în 1916, de către soldaţii

---

15 *Über die Volksdichtung der Bukowiner Rumänen*. Inaugurationsrede, gehalten am 2. Dezember 1910, von Prof. Dr. Matthias Friedwagner, d. Z. Rektor der K. K. Universität, S. 1, in:*Die feierliche Inauguration des Rektors der K. K. Franz Josephs – Universität in Czernowitz für das Studienjahr 1910/1911 am 2. Dezember 1910*, Czernowitz, 1911. Mulţumim domnului Lutzian Geier, de la Bukowina-Institut din Augsburg (Germania) pentru bunăvoinţa cu care ne-a pus la dispoziţie acest material.

16 *Ibidem*. „Diese Früchte der dichterischen und musikalischen Begabung der Bukowiner-Rumänen, so gut es geht, aufzubewahren für die Zukunft und sie allgemein zugänglich zu machen, soll meine nächste Aufgabe und zugleich mein Dank an dieses Volk sein, unter dem ich manchen glücklichen Tag verlebt und das mich nie als Fremden betrachtet und behandelt hat"[Friedwagner, 1911:4].

BDD-A31756 © 2020 Editura Universităţii din Suceava
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:51:40 UTC)

austrieci, ajungând „ca prin minune” în mâinile profesorului. Friedwagner avea să menționeze câîn acțiunea de recuperare și salvare a documentelor muzicale ale colecțieis-au implicat guvernatorul Bucovinei, contele Franz von Meran, consilierul aulic A. Handl și judecătorul districtual I. Sbiera.

Mutarea la Frankfurt, Primul Război Mondial, ieșirea Bucovinei din cadrul Imperiului Habsburgic, căderea Monarhiei au împiedicat publicarea marii colecții căreia Friedwagner îi închinase mulți ani din viață. Odată cu schimbarea apartenenței statale a Bucovinei, a dispărut interesul austriac față de cântecul popular românesc, dar nu și interesul lui Friedwagner, speranța lui că-și va vedea publicate „roadele eforturilor”. În scrisorile către fostul coleg și statornic prieten Sextil Pușcariu, sau către învățătorul Ioan Vicoveanu, colaborator la realizarea culegerii, el scria despre îndoielile lui de natură științifică în privința împărțirii materialului, despre eforturile pentru obținerea imaginilor care însoțesc textul, despre bucuria ultimilor ani ai vieții (avea 79), când regele României, Carol al II-lea, în calitate de protector al Academiei Române (1930–1940), i-a acordat o subvenție [Torouțiu, 1939: 379-382] pentru a putea publica lucrarea. Într-una dintre ultimele scrisori către Sextil Pușcariu, Friedwagner vorbea despre vol. I al colecției, gata de tipar (corectura finală a fost făcută de Ovidiu Papadima, aflat atunci la Berlin), ca despre „ultimul salut pe care-l trimit Bucovinei”.

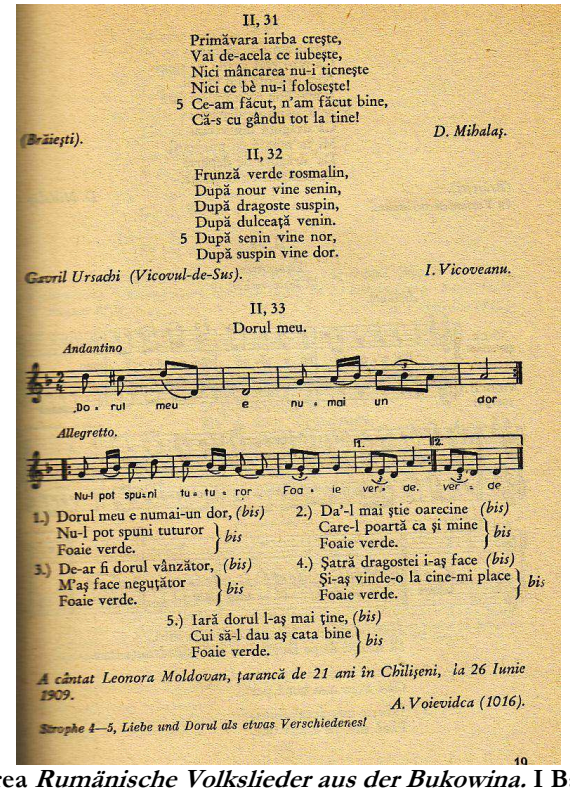
Antologia sincretică literar-muzicală *Rumänische Volkslieder aus der Bukowina. I. Liebeslieder* cuprinde 640 de pagini în care prof. Friedwagner a selectat doar lirica de dragoste, 1 000 de texte poetice în limba română (din cele peste 10 000 de piese lirice adunate), 380 din acestea fiind însoțite de melodie (din totalul de 2 250 de piese cu melodie, adunate și puse pe note de învățătorul și muzicianul sucevean Alexandru Voevidca). Editorul a ordonat materialul folcloric în 33 de capitole („Preludiu”, „Dragostea din ce-i făcută?”, „Dragoste tainică”, „Dor și jale”, „Speranță”, „Visuri” etc.) care pun în lumină faptul că, în mentalul popular, existența umană stă sub semnul dorului, trăirea afectivă este legată de suferința din iubire, pentru că „Dragostile se plătesc cu lacrimile”. Vasta colecție rezultată este o „lucrare atent și solid construită metodologic”, cu indici și glosar de termeni populari regionali. În studiul introductiv, Matthias Friedwagner face observații asupra răspândirii cântecului popular liric și epic în Bucovina, analizează geneza cântecelor de dragoste, a doinei –în care vede „miezul și punctul culminant al poeziei populare românești”[17]– și a horei, relevă corespondența unor cântece și dansuri populare românești cu cele ale popoarelor balcanice. În final, face câteva observații asupra transcrierii fonetice a textelor. Studiul său este urmat de cel al muzicologului german Reinhold Harprecht, care subliniază talentul muzical natural al țăranului bucovinean.

Odată tipărită cartea, Friedwagner își exprima convingerea că „prin ea varietatea și frumusețea cântecului popular românesc devin cunoscute și vestului

[17] „das Kern- und Glanzstückderrumänischen Volksdichtung” [Friedwagner, 1940: XXI].

BDD-A31756 © 2020 Editura Universității din Suceava
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:51:40 UTC)

Europei”[18]. Apariţia volumului a fost salutată prin articole elogioase, tipărite în publicaţii din ţară şi din Bucovina („Acţiunea”, „Revista Bucovinei”, „Voinţa şcoalei”). Într-unul din ele, citim: „Românii din Bucovina vor rămânea vecinic recunoscători profesorului Friedwagner pentru tipărirea acestei colecţii de mare valoare ştiinţifică, care păstrează eternităţii cele mai preţioase comori ale artei româneşti din Bucovina” [Vitencu, 1942: 272–274].

II, 31

Primăvara iarba creşte,
Vai de-acela ce iubeşte,
Nici mâncarea nu-i ticneşte
Nici ce bè nu-i foloseşte!
Ce-am făcut, n'am făcut bine,
Că-s cu gându tot la tine!

(Brăieşti). D. Mihalaş.

II, 32

Frunză verde rosmalin,
După nour vine senin,
După dragoste suspin,
După dulceaţă venin.
După senin vine nor,
După suspin vine dor.

Gavril Ursachi (Vicovul-de-Sus). I. Vicoveanu.

II, 33

Dorul meu.

Andantino

Do - rul meu e nu - mai un dor

Allegretto.

Nu-l pot spu-ni tu - tu - ror Foa - ie ver - de. ver - de

1.) Dorul meu e numai-un dor, (bis)
Nu-l pot spuni tuturor } bis
Foaie verde.

2.) Da'-l mai ştie oarecine (bis)
Care-l poartă ca şi mine } bis
Foaie verde.

3.) De-ar fi dorul vânzător, (bis)
M'aş face neguţător } bis
Foaie verde.

4.) Şatră dragostei i-aş face (bis)
Şi-aş vinde-o la cine-mi place } bis
Foaie verde.

5.) Iară dorul l-aş mai ţine, (bis)
Cui să-l dau aş cata bine } bis
Foaie verde.

A cântat Leonora Moldovan, ţărancă de 21 ani în Chilişeni, la 26 Iunie 1909. A. Voievidca (1016).

Strophe 4—5, Liebe und Dorul als etwas Verschiedenes!

19

Pagină din lucrarea *Rumänische Volkslieder aus der Bukowina.* I Band: *Liebeslieder.* Sursa: www.digibuc.ro

Concluzii

În Bucovina, iniţierea activităţilor de culegere şi antologare a folclorului românesc datează încă din prima jumătate a secolului al XIX-lea. Culegerea literaturii populare în provincia care s-a confruntat, foarte repede după anexarea ei la Imperiul Habsburgic, cu pericolul pierderii caracterului românesc, a constituit la un moment dat o formă de rezistenţă la deznaţionalizare. Dar dincolo de trezirea conştiinţei naţionale prin cultivarea literaturii şi a limbii „vii” a poporului, de culegerea creaţiei populare şi de valorificarea ei în paginile ziarelor şi revistelor, profesori şi folclorişti ca I. G. Sbiera şi Sim. Fl. Marian au determinat trezirea „interesului cultural” faţă de domeniul folclorului în

[18] „Hierwird zum erstenmalauchdem Westen Europas die Vielgestaltund Schönheit des rumänischen Volksliedessichtbar.” [Friedwagner, 1940: XIV]

BDD-A31756 © 2020 Editura Universităţii din Suceava
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:51:40 UTC)

Bucovina, prin utilizarea şi crearea unor instrumente de lucru moderne, precizarea unor arii cât mai largi de investigare, fixarea unor metode şi tehnici de notare prin chestionare, educarea elevilor în spiritul acestora.

BIBLIOGRAFIE

Antologii. Bibliografii. Dicţionare:

Cuceu, Cuceu, Timoce-Mocanu, 2015, 2017: *Corpusul răspunsurilor la Chestionarele Ion Muşlea.* I. *Basarabia și Bucovina. Chestionarele II, IV, VII*; II. *Moldova și Bucovina. Chestionarele II, IV, VII și Șezătoarea*, Ediţie critică de documente etnologice inedite, introducere, note şi indici de Ion Cuceu, Maria Cuceu, Cosmina Timoce-Mocanu, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2015; 2017.

Datcu, 2006: Iordan Datcu, *Dicționarul etnologilor români*, Ediţia a III-a, revăzută şi mult adăugită, Bucureşti, Editura Saeculum I. O., 2006.

Fochi, 2002: *Bibliografia generală a etnografiei și folclorului românesc*, II (1892–1904), coordonare şi cuvânt-înainte de Adrian Fochi, ediţie îngrijită şi prefaţă de Iordan Datcu, Bucureşti, Editura Saeculum I.O., 2002.

Păun, 1969: *Elogiu folclorului românesc.* Antologie şi prefaţă de Octav Păun, text îngrijit de Maria Mărdărescu și Octav Păun, Bucureşti, Editura pentru Literatură, 1969.

Reviste:

„Amicul familiei", Gherla şi Cluj, anul II, nr. 12, 15/27 iunie 1879.

„Bucovina. Gazetă românească pentru politică, religie şi literatură", Cernăuţi, anul I, nr. 1, 1848.

„Dacoromania", Cluj, 10 (1941).

„Făt-Frumos",Suceava, anul VII, nr. 3–4, mai–august 1932; „Făt-Frumos", Cernăuţi, anul XV, nr. 3, mai–iunie 1940.

„Gazeta Bucovinei", Cernăuţi, anul III, nr. 5, 1893.

„Patria", Cernăuţi, anul V, nr. 2, 7 ianuarie 1910.

„Revista Bucovinei", Cernăuţi,anul I, nr. 6, iunie 1942.

Bibliografie critică:

Alecsandri, 1969: Vasile Alecsandri, „Românii şi poezia lor", în *Elogiu folclorului românesc.* Antologie şi prefaţă de Octav Păun, text îngrijit de Maria Mărdărescu şi Octav Păun, Bucureşti, Editura pentru Literatură, 1969.

Amzulescu, 2001: Al. I. Amzulescu, „Observaţii istorico-filologice despre «Mioriţa» lui Alecsandri", în *„Mioriţa" și alte studii și note de folclor românesc*, Bucureşti, Centrul Naţional de Conservare şi Valorificare a Tradiţiei şi Creaţiei Populare, 2001.

Bîrlea, 2010: Ovidiu Bîrlea, *Istoria folcloristicii românești*, Cuvânt înainte de acad. Sabina Ispas, ediţie îngrijită şi bibliografie de dr. Carmen Banţa, [Craiova], Editura Aius, 2010.

Bodnărescu, 1932: Leonida Bodnărescu, „Simeon Florea Marian şi ceilalţi", în „Făt-Frumos", Suceava, anul VII, nr. 3–4, mai–august 1932.

Brădăţan, 2013: Aura-Doina Brădăţan, *Fondul memorial-documentar „Simion Florea Marian" din Suceava. Istoric. Contribuția la cultura română*, Suceava, Muzeul Bucovinei, Editura „Karl A. Romstorfer", 2013.

Ciubotaru, 2017: Silvia Ciubotaru, *Obiceiurile agrare din Moldova*, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 2017.

Ciubotaru, Ciubotaru, 2018: Ion H. Ciubotaru, Silvia Ciubotaru, *Basme fantastice din Moldova*, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 2018.

BDD-A31756 © 2020 Editura Universităţii din Suceava
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:51:40 UTC)

Coatu, 2006: Nicoleta Coatu, „Culegerea folcloristică – inconsecvenţe, dileme, rigori în construcţia autenticităţii", în: Sabina Ispas şi Nicoleta Coatu (coord.) *Etnologie românească. Folcloristică şi etnomuzicologie*. II *Metodologie. Arhive. Instrumente de lucru*, Partea 1, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2007.

Dan, 1913: Dimitrie Dan, *Rutenii din Bucovina. Schiţă etnografică*, Extras din „Analele Academiei Române", Seria a II-a, Tom XXXV, Memoriile Secţiunii Literare, Bucureşti, Librăriile Socec & Comp., 1913.

Fotea, 1987: Mircea Fotea, *Simeon Florea Marian folclorist şi etnograf*, Bucureşti, Editura Minerva, 1987.

Friedwagner, 1905: Matthias Friedwagner, *Rumänische Volkslieder aus der Bukowina*, Halle a.d. S., Verlag von Max Niemeyer, 1905.

Friedwagner, 1911: Matthias Friedwagner, *Über die Volksdichtung der Bukowiner Rumänen*. Inaugurationsrede, gehalten am 2. Dezember 1910, von Prof. Dr. Matthias Friedwagner, d. Z. Rektor der K. K. Universität, S. 1, in:*Die feierliche Inauguration des Rektors der K. K. Franz Josephs – Universität in Czernowitz für das Studienjahr 1910/1911 am 2. Dezember 1910*, Czernowitz, 1911.

Friedwagner, 1940: Matthias Friedwagner, *Rumänische Volkslieder aus der Bukowina.* I Band: *Liebeslieder*. Mit 380 von Alex. Voievidca aufgezeichneten Melodien. Herausgegeben von Dr. Matthias Friedwagner, Würzburg, Konrad Triltsch Verlag, 1940.

Grigoroviţă, 2005: Mircea Grigoroviţă, *Victor Morariu (1881–1946)*, ediţie îngrijită şi cuvânt-înainte de Nicolae Cârlan, Suceava, f. ed., 2005.

Hasdeu, 2008: Bogdan Petriceicu Hasdeu, *Folcloristica*, II, ediţie critică, note, variante, comentarii de I. Oprişan, Bucureşti, Editura Saeculum I.O., 2008.

Iliescu, Cheţan, coord., 2016: *Deschideri etnologice. In Honorem Sabina Ispas la 75 de ani*, coord. Laura Jiga Iliescu şi Mihaela Nubert Cheţan, Bucureşti, Editura Etnologică, 2016.

Ispas, Coatu, coord., 2006: Sabina Ispas şi Nicoleta Coatu (coord.) *Etnologie românească. Folcloristică şi etnomuzicologie*. II *Metodologie. Arhive. Instrumente de lucru*, Partea 1, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2006.

Leu, 2013: Paul Leu, *Simion Florea Marian, ctitorul etnografiei române*, ediţia a III-a revăzută şi adăugită, Suceava, Editura „George Tofan", 2013.

Loghin, 1926: Constantin Loghin, *Istoria literaturii române din Bucovina. 1775–1918 (în legătură cu evoluţia culturală şi politică)*, Cernăuţi, Tipografia Mitrop. Silvestru, 1926.

Marian, 1873: *Poesii poporale române adunate şi întocmite* de Simeon Fl. Marian, Tom I, Cernăuţi, Tipografia lui G. Piotovschi, 1873.

Marian, 1893: *Vrăji, farmece şi desfaceri* adunate de S. Fl. Marian. Extras din „Analele Academiei Române" Seria II, Tom XV. Memoriile Secţiunii Literare, Bucureşti, Lito-Tipografia Carol Göbl, 1893.

Marian, 1903: Sim. Fl. Marian, *Insectele în limba, credinţele şi obiceiurile românilori.* Studiu folkloristic, Bucureşti, Instit. de Arte Grafice „Carol Gobl", 1903.

Marian, 1910: Liviu Fl. Marian, *Simion Florea Marian. Schiţe biografice* (extras), Bucureşti, Institutul de Arte grafice „Carol Göbl", 1910.

Marian, 1994: S. Fl. Marian, *Sărbătorile la români. Studiu etnografic*, vol. II, Ediţie îngrijită şi introducere de Iordan Datcu, Bucureşti, Editura Fundaţiei Culturale Române, 1994.

Morariu, 1940: Victor Morariu, „Mathias Friedwagner", în „Făt-Frumos", Cernăuţi, anul XV, nr. 3, mai–iunie 1940, pp. 106-107.

Morariu, 1998: Constantin Morariu, *Cursul vieţii mele. Memorii*, Suceava, Editura „Hurmuzachi", 1998.

Petriceicu Hasdeu, 2008: Bogdan Petriceicu Hasdeu, *Folcloristica*, II, ediţie critică, note, variante, comentarii de I. Oprişan, Bucureşti, Editura Saeculum I.O., 2008.

Porumbescu, 1898: Iraclie Porumbescu, „Amintiri despre Vasile Alecsandri", în *Scrierile lui Iraclie Porumbescu,* adunate şi însoţite de o schiţă biografică de Leonida Bodnărescu, partea I, Cernăuţi, 1898.

BDD-A31756 © 2020 Editura Universităţii din Suceava
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:51:40 UTC)

Puşcariu, 1941: S[extil] Puşcariu, „Matthias Friedwagner (1860-1940)", în „Dacoromania", Cluj, 10 (1941), p. 225–227.

Raliade, 2016: Rodica Raliade „*Vademecum* al începuturilor etnologice româneşti", în: *Deschideri etnologice. In Honorem Sabina Ispas la 75 de ani*, coord. Laura Jiga Iliescu şi Mihaela Nubert Cheţan, Bucureşti, Editura Etnologică, 2016.

Sbiera, 1886: *Poveşti poporale româneşti.* Din popor luate şi poporului date de d-rul Ion al lui G. Sbiera, Cernăuţ[i], Editura proprie, Tipografia arhiepiscopală, 1886.

Sbiera, 1888: I. G. Sbiera, *Colinde, cântece de stea și urări la nunți. Din popor luate și poporului date de.... Cu patru stampe (Naşterea, Trei magi, Botezul, Învierea)*, Cernăuţ[i], Editura Societăţii pentru Cultura şi Literatura Română în Bucovina, 1888.

Torouțiu, 1939: I. E. Torouțiu, „Un gest regal necunoscut", în „Convorbiri literare", anul LXXII, nr. 4, aprilie 1939, p. 379–382.

Vitencu, 1942: Alexandru Vitencu, *Ultima operă a prof. M. Friedwagner*, în „Revista Bucovinei", Cernăuţi, anul I, nr. 6, iunie 1942.

Vrabie, 1968: Gheorghe Vrabie, *Folcloristica română. Evoluție, curente, metode*, [Bucureşti], Editura pentru Literatură, 1968.

BDD-A31756 © 2020 Editura Universităţii din Suceava
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:51:40 UTC)